

## Z HISTORIE EVROPSKÉ MEDICÍNSKÉ TERMINOLOGIE: ŘECKÉ ΚΟΛΟΝ, JEHO ETYMOLOGIE A DERIVÁTY<sup>1</sup>

VÁCLAV BLAŽEK<sup>1</sup> – MARTINA ŠMEJKALOVÁ<sup>2</sup>

<sup>1</sup>Ústav jazykovědy a baltistiky, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, Brno, Česko

<sup>2</sup>Katedra českého jazyka, Pedagogická fakulta, Univerzita Karlova, Praha, Česko

BLAŽEK, Václav – ŠMEJKALOVÁ, Martina: From the history of European medical terminology: the Greek word κόλον, its etymology and derivatives. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2025, Vol. 76, No. 2, pp. 412–432.

**Abstract:** The article introduces the Greek anatomical term κόλον in the context of its internal structure and etymological relations in other Indo-European branches. The studied anatomical terms are widely discussed from the point of view of their semantics. The second part follows the fate of Greek κόλον, when it was adapted into other languages, first into Latin. The Latin adaptation *colon*, reinterpreted as the indeclinable *n*-stem, became an integral part of medieval medicine terminology. From Latin, it was adapted into French, and later into English. Finally, the most frequent medicine term consisting of *colon* is discussed, namely, two variants of the compound *coloscopy* vs. *colonoscopy*.

**Keywords:** semantic field, etymology, adaptation, anatomical and medical terminology.

### 0. MOTIVACE

Fascinujícímu tématu řeckého anatomického termínu κόλον a jeho derivátům se věnují dvě naše přípravné studie. Jedna se zaměřuje na indoevropský kontext, včetně detailní diskuse z pohledu historické fonetiky, morfologie, sémantiky a etymologie (Blažek – Šmejkalová 2023). Druhá se koncentruje na uplatnění termínu a jeho derivátů v medicínské terminologii od antiky po současnost (Šmejkalová – Blažek 2023). Předkládaná studie nabízí propojení obou přístupů, kdy jsme se pokusili o syntézu etymologické a medicínské perspektivy, které jednotlivě dominovaly oběma předchozím již publikovaným článkům k tématu.

---

<sup>1</sup> Poděkování za podklady a analýzy: Tereza Valachovičová a Marek Bajger (studentské pomocné síly na KČJ PeDF UK, výskyt termínů *koloskopie/kolonoskopie* v uživatelské praxi).

Tato publikace vznikla s podporou Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy – Institucionální podpora dlouhodobého rozvoje výzkumných organizací Cooperatio HUM/Linguistics / Linguistics – Karlova univerzita, Pedagogická fakulta (2025).

## 1. DOKUMENTACE

První použití řeckého slova κόλον registrujeme v komedii *Jezdci*<sup>2</sup>, kterou Aristofánés dokončil r. 424 př. Kr. Nejpodrobněji, v anatomickém kontextu, termín definuje Aristotelés v díle *Morfologie živočichů*<sup>3</sup>, které vzniklo kolem r. 350 př. Kr. Pro výklad lidské anatomie použil termín Níkandros z Kolofónu (3.–2. st. př. Kr.) ve svém díle *Alexifarmaka*<sup>4</sup> o pokrmech, jidech a protijidech.

### Ve složeninách se objevuje slovní kmen κολο-:

κολούλια n. pl. “plž (třída Gastropoda, doslova ‘břichonožci’) z kmene měkkýšů” [Xenokratés, 1. st. po Kr., apud Orobasius 2, 58, 79], kde druhou složku

---

<sup>2</sup> Aristofánés: *Jezdci* = ř. Ἰππῆς = lat. *Equites* (doplňujeme, že k použití střívek a dršťek jako tresta-jících nástrojů je zde vyzván Jelitář):

<sup>453</sup>παῖ' αὐτὸν ἀνδρείοτατα, καὶ

“Bij ho vši svou silou!

<sup>454</sup>γάστριζε καὶ τοῖς ἐντέροις

Udeř ho do břicha a svými střívky

<sup>455</sup>καὶ τοῖς κόλοις,

A svými dršťkami!

<sup>456</sup>χῶπως κολᾷ τὸν ἄνδρα.

Ztrestej toho muže oběma rukama!”

Edice F. W. Hall – W. M. Geldart (Aristophanes 1907)

Doslovný český překlad s přihlédnutím k volnému anglickému překladu Eugene O’Neilla, Jr. (1938)

<sup>3</sup> Aristotelés: *Morfologie živočichů* = ř. Περὶ ζῶων μορίων = lat. *De partibus animalium*:

3.14. Πᾶσι δὲ τοῖς μὴ εὐθυεντέροις προῖοῦσιν εὐρύτερον γίνεται τὸ μόριον τοῦτο, καὶ τὸ καλούμενον **κόλον** ἔχουσι, καὶ τοῦ ἐντέρου τυφλὸν τι καὶ ὀγκῶδες, εἴτ’ ἐκ τούτου πάλιν στενώτερον καὶ εἰλιγμένον. Τὸ δὲ μετὰ τοῦτο εὐθὺ πρὸς τὴν ἔξοδον διατείνει τοῦ περιττώματος, καὶ τοῖς μὲν τοῦτο τὸ μόριον, ὁ καλούμενος ἄρχος, κνισσώδης ἐστὶ, τοῖς δ’ ἀπίμελος. <[https://el.wikisource.org/wiki/Περὶ\\_ζῶων\\_μορίων/3](https://el.wikisource.org/wiki/Περὶ_ζῶων_μορίων/3)>

“Střevo, vyjma těch zvířat, kde je přímé, se neustále rozšiřuje, jak postupujeme dále od žaludku, a přichází k tomu, co se nazývá **kolon**, a ke slepému střevu. Poté se opět stává užším a složitějším. Pak pokračuje rovná část, která běží vpravo k otvoru. Tento otvor je znám jako konečník (anus) a u některých živočichů bývá obklopen tukem, u jiných nikoliv.”

Český překlad s přihlédnutím k anglickému překladu Williama Ogle (1912)

<sup>4</sup> Níkandros: lat. *Alexipharmaca*

<sup>16</sup>τοῖο δὲ πάντα χαλινὰ καὶ οὐρανόεσσαν ὑπὴνιν

<sup>17</sup>οὐλὰ θ’ ὑποστύφει χολόεν ποτόν, ἀμφὶ δὲ πρώτοις

<sup>18</sup>εἰλύεται στέρνοισι κακῇ ἀλάλγῃ βαρῦνον

<sup>19</sup>φῶτ’ ἐπικαρδιόοντα· δὴ δ’ ἐπιδάκνεται ἄκρον

<sup>20</sup>νειαίρης, ἄκλειστον ἀειρόμενον στόμα γαστρός,

<sup>21</sup>τεύχεος ἦν κραδίην ἐπιδορπίου οἱ δὲ δοχαίην

<sup>22</sup>κλείουσι στομάχοιο, πύλῃ δ’ ἐπικέκλιται ἀρχαῖς

<sup>23</sup>πρῶτα **κόλων** ὅθι πᾶσα βροτῶν ἄλις ἐμφέρεται δαῖς.

[http://www.poesialatina.it/\\_ns/Greek/testi/Nicander/Alexipharmaca.html](http://www.poesialatina.it/_ns/Greek/testi/Nicander/Alexipharmaca.html)

“Píjákovy čelisti, patro úst a jeho dásně, to vše je staženo hořkým douškem, jak se tiskne o hořejšek hrudníku, drtíc se zlým dušením muže v mukách pálení žáhy. Hořejšek břicha ovládne bolest, narůstající, nezavřená ústa spodního žaludku, kterým někteří říkají „srdce“ trávicího traktu, jiní „příjemce“ žaludku – a brána je zavřena bezprostředně na počátku **střev**, kam je mužovo jídlo ve vším svém množství doneseno.”

Český překlad s přihlédnutím k anglickému překladu A. S. F. Gowa – A. F. Scholfielda (1953)

patrně tvoří substantivum označující “boty”, jež je známo z glosy ὀλίας· τοὺς καρπατινοὺς τόμους [Hesychios, c. 500 po Kr.];

κολοκορδόκολα f. „dršťky“ [Filodémos, *Anthologia Graeca* IV: epigram 10.103 s komickým obsahem], kde za první složkou zřejmě následuje komponenta χορδή f. “střevo, vnitřnosti” [Ferekratés, 5. st. př. Kr.] s iniciálou asimilovanou pod vlivem prvního a posledního κ, jež patří třetí komponentě identické první (Chantraine 1968, s. 557).

## 2. ETYMOLOGIE

Hlubším etymologickým výkladům se etymologické slovníky řečtiny spíše vyhýbají, a tak následující pasáž shrnuje a rozvíjí či zavrhuje dosud zformulované, leč nečetné etymologické návrhy a předkládá nová řešení.

### 2.1 Vnitřní řecká etymologie

**2.1.1** Boisacq (1916, s. 488) spekoval o příbuznosti mezi κόλον a ř. κυλλός “deformovaný, zkřivený”, jež se poprvé objevuje ve složenině κυλλο-ποδίων “se zkřivenýma nohama, kulhavý” [*Il.*], a/nebo v Hesychiově glose κελλόν· στρεβλόν, πλάγιον “zkroucený, skloněný”. Podle Meiera-Brüggera (1990, s. 31) pochází adjektivum κυλλός z praformy *\*k<sup>u</sup>l<sup>h</sup>nó-*, zatímco Vine (1999, s. 566) rekonstruuje jeho východisko v podobě *\*k<sup>u</sup>ol[H]-iō-*. Chybí však jakákoliv opora pro předpoklad, že část střeva označovaná jako κόλον by byla “deformovaná, zkřivená, zkroucená”. A dále platí, že případné primární sloveso *\*k<sup>u</sup>elh<sub>1</sub>-* “pohybovat se, otáčet se” není slučitelné s glosou κελλόν, neboť bychom pak měli očekávat iniciální *\*τ-*, ale ani s dalšími příklady diskutovanými níže.

**2.1.2** Lidén (1933, s. 23) identifikoval nadějně příbuzenstvo v rámci řeckého dialektového kontinua v kyperské glose καλίδια· έντερα. Κύπριοι [Hesychios, c. 500 po Kr.], tj. “vnitřnosti, střeva”. Týž sufix<sup>5</sup> tvoří synonymum έντοσθία “útroby, nitro” oproti έντόσθια id. Obě slova zdokumentoval Aristotelés ve svém pojednání *Morfologie živočichů* [*De partibus animalium* 4.8–9]. Přidat lze též formu γαστρίδιον [Aristophanés], která je zdrobnělinou od γαστήρ “břicho” [*Odyssea* +]. Formy κόλον a καλίδια jsou slučitelné na základě pravidel indoevropského ablautu: řecká polysloupnost καλV regulérně odráží prajazykovou sekvenci *\*k<sub>1</sub>HV<sup>6</sup>*, zatímco slovo κόλον může být promítnuto do praformy *\*kolHo-*.

<sup>5</sup> Suffixy na -iō- mohou odrážet starší *i*-kmeny (Chantraine 1933, s. 335–339; Schwyzler 1939, s. 464; Meier 1975, s. 13, § 3b; Balles 2008, s. 205, 215–216, 229, 233–234, 245), stejně dobře jako *o*-kmeny a konsonantické kmeny (Meier 1975, s. 67, § 44).

<sup>6</sup> Sr. ř. πάλιν “zpět, opět, znovu” < *\*k<sup>u</sup>l<sup>h</sup>i-n* jako lokativ kořenového substantiva > dat. sg. πάλ-ι + postpozice -ν, utvořený od slovesa πέλομαι “pohnout se, stát se”, πολέω “chodit kolem, obíhat, otáčet se; objevit se” (Beekes 1988, s. 75; 2010, s. 1147, 1168–1169). Tento příklad též ilustruje postmykénskou změnu *\*k<sup>u</sup>* > π- v daném kontextu.

## 2.2 Vnější příbuzenstvo

**2.2.1** Pettersson (1921, s. 152–153) diskutoval možné vnější příbuzné výrazy. Z jeho příměrů se zdá být nejslibnější srovnání s arm. *k'atirt'*, *k'atert'*, s pozdější variantou *k'atird*, “κοιλία, intestinum”, tj. “tělní dutina”, konkrétně “hrudník s břišní dutinou”, dále “břicho, žaludek, střeva”, kde koncové *-rd* bývá vysvětlováno jako vliv arm. *leard* “játra” (Lidén 1933, s. 24). Olsen (1999, s. 192) vysvětluje *leard* ze syntagmatu *\*lisi (H)ieḫ<sub>1</sub>rt* “tučná játra”, podobně promítá *neard* “šlachy” do praformy *\*snēḫ<sub>1</sub>rt*, zatímco slovo *k'atird*, *k'atirt'* řadí k anatomickým termínům neznámého původu (op. cit., s. 942). Naproti tomu, Martirosyan (2010, s. 655–656) soudí, že forma *k'atird* je sekundární pro své pozdější zaznamenání, zatímco *k'atirt'* by mělo být odvozeno z *\*k'atit<sup>h</sup>-rV*, kde *\*k'atit<sup>h</sup>-* by mělo představovat adaptaci asyrského *kalītu* “ledvina” (< semit. *\*k<sup>a</sup>aly-at-* id.; pouze v ostrovním jazyce soqotri duál *keloiti* je překládán jako “střeva” – viz Militarev – Kogan 2000, n. 156). Nicméně, kolísání *-d* ~ *-t'* může být vysvětleno též jako výsledek vnitroarménského procesu, který sám Martirosyan popsál jako progresivní asimilaci aspirace. Příkladem budiž takový pár jako *t'arp* “velká proutěná vrš na ryby” oproti *t'arb* “konstrukce z prutů, dřevěná mříž”, implikující asimilaci *t'...b* > *t'...p* (Martirosyan 2010, s. 281–282); podobně *t'ḫ'i* “javor” s variantou *t'ḫ(en)i* (op. cit., s. 294) nebo *c'ayt'* “stříkat, kropit” vs. *c'aytem* “postříkat, rozprašovat” (op. cit., s. 623). Kolísání vokálů *e* ~ *i* má také vnitřní arménské vysvětlení, sr. arm. *Movsisi* s variantou *Movsesi*, obě gen. z *Movsēs* (Schmitt 1981, s. 43). Jestliže vokál *i* byl primární jako v tvaru *Movsisi*, je možné odvodit *k'atird* z *\*k<sub>1</sub>Hērt*, kde pozdější finální *-d* vzniká sekundárně z *\*-t* analogicky pod vlivem takových anatomických termínů jako *leard* či *neard*. V tom případě by rekonstrukce měla být pouze *\*k<sub>1</sub>Hēr*. Alternativní řešení, ačkoliv pouze implicitně, nabídl Klingenschmitt (1982, s. 101), když odvodil arm. *saḫard* ~ *saḫart'* “větev s listy, ratolest” z *\*k<sub>1</sub>H-d<sup>h</sup>ro-*. Přijmeme-li toto řešení, *k'atird* ~ *k'atirt'* by mělo být odvoditelné z *\*k<sub>1</sub>Hēd<sup>h</sup>ro-* nebo *\*kolHēd<sup>h</sup>ro-* (popř. *\*id<sup>h</sup>ro-*). Ještě další řešení vyplývá z pravidla, které zformulovala Olsen (1999, s. 774; též 206, 846), totiž *\*-h<sub>1</sub>t-* > arm. *-t'*, jak ilustruje na příkladech jako *lowrt'* “azurový, nebesky modrý” < *\*ḫ<sub>1</sub>h<sub>1</sub>tro-*; *kowt'k* “sklizeň” < *\*guh<sub>1</sub>to-*; *šit'* “kapka” < *\*skeh<sub>1</sub>to-*. Vyjdeme-li z tohoto pravidla, je možné analyzovat slovo *k'atirt'* jako složeninu sestávající ze složek *\*k'at<sup>h</sup>* a *\*irt'* < *\*ētr<sup>o</sup>* < *\*h<sub>1</sub>eh<sub>1</sub>tr<sup>o</sup>*, odpovídající ř. ἥτρον “dutina břišní”, ἥτρον “srdce” [Il.+] (sr. Beekes 2010, s. 527). Přijmeme-li *k'atirt'* jako primární formu, varianta s finálním *-d* může být skutečně vysvětlena jako analogická změna pod vlivem *leard* “játra” a *neard* “šlachy”. Konečně, arm. *t* odráží skupiny *\*-lH-*, *\*-l(H)n-* nebo *\*-ls-*, srov. *owtiwł*, var. *owtił*, *owteł* “morek” < *owti* “cesta” ~ stprus. *aulis* “holeň” + *\*p<sub>1</sub>h<sub>1</sub>o-* = *\*“výplň kosti”* (Olsen 1999, s. 56–57), vedle arm. *hetowm* “nalévám, plním” < *\*pelh<sub>1</sub>-nu-mi* (viz Martirosyan 2010, s. 403–404; Klingenschmitt 1982, s. 244–246); dále např. *atawri* “mlýn; žena meloucí zrna” ~ ř. ἀλετρις < *\*h<sub>2</sub>lh<sub>1</sub>-tri* (Olsen 1999, s. 776; Martirosyan 2010, s. 31); *k'owł* “vlákno, nit” < *\*k<sup>u</sup>ōlh<sub>1</sub>o-* ~ lat. *colus* “kolovrátek” (Olsen 1999, s. 780); *katin* “žalud” < *\*g<sup>u</sup>lh<sub>2</sub>én* vs. gen. *\*g<sup>u</sup>lh<sub>2</sub>nós*,

jenž pokračuje v ř. βάλανος “žalud” (Olsen 1999, s. 464); *atač* ‘em “modlím se” < \**slh<sub>2</sub>-ské/o-* ~ ř. ἰλάσκεσθαι (Olsen 1999, s. 776); *joť* “rákos, třtina” < \**ǵ<sup>h</sup>olh<sub>3</sub>o-* ~ lat. *helus* “bylina”, ř. χλωρός “zelený” (Olsen 1999, s. 781), aj. V každém případě arménská sekvence *k’at(i)*<sup>o</sup> může představovat regulérní kontinuant ie. sekvence \**k<sub>l</sub>HV* či \**kolHV*, tudíž přímo etymologicky odpovídat jak ř. καλῖδια, tak κόλον. Petersson (1921, s. 152) také přidal lit. *skilvỹs* “ptačí žaludek” a lot. *škilva* “slepičí žaludek”. Ale tato slova jsou transparentně utvořena ze sloves doložených v lit. *skilti*, lot. *škil̃t* “sekat, řezat” (Smoczyński 2018, s. 1198).

**2.2.2** Mimo doposud uváděné příbuzenstvo v arménštině je třeba nově vzít v úvahu i slibný keltský materiál.

**2.2.2.1** Prvním je brittonský anatomický termín \**kalonā*<sup>7</sup>: střvelš. *callon*, pl. *cal(l)onneu* (13. stol.), velš. *calon*, pl. *calonnau* “srdce; ňadra, prsa; děloha, lůno; břicho, vnitřnosti, útroby; střed; duše, duch, mysl, intelekt, odvaha” (GPC); stkorn. *colon*, gl. ‘cor’, korn. *colon* m. “vnitřnosti”, f. “srdce”; stbret. *calonn*, střbret. *calon* (1499), bret. *kalon* f. “srdce; duše” (Deshayes 2003, s. 361).

**2.2.2.2** V galštině lze potenciální příbuzenstvo hledat v toponymech jako *Calonia* [*Vita Domitiani: In praedio suo, quod dicebatur pridem Calonia, a fonte, qui Calonna vocabatur, trahens vocabulum*] a *Calonna*, dnes *Chalonnnes-sur-Loire* [*Magnobodi vita Maurilii: loco, qui nominatur Calonna super litus Ligeris*] (Holder 1896, c. 704), původně snad \**kalonjā* f. sg. či n. pl. “centrální, střední”.

**2.2.2.3** Tuto hypotézu podporují rétorománské substrátové lexémy, které již byly podezírány z keltského původu: *calùn* (Sutselva), *calung* (Surmeir), *chalon* (Rumantsch Grischun) “bok; stehno, zadní strana stehna” (HwR, s. 144; Meyer-Lübke 1935, n. 1523). Významový posun lze vysvětlit tak, že jde o prostřední část těla. Sémantický posun vysvětluje fakt, že “bok” se nachází uprostřed těla. Souvislost mezi „středem“ a “srdcem” ilustrují např. česká slova *střed*, *středa* se svým praslovanským východiskem \**serda*, jež je odvozeno z praslovanského slova pro “srdce” (Machek 1968/2010, s. 585). Obdobně např. v semitských jazycích: akkad. *giššu* “bok” vs. arab. *ǧawš* “prsa; střed”, *ǧaš / ǧāš / ǧāyīšat* “srdce; duše, duch” (Militarev – Kogan 2000, n. 97).

Brittonská praforma \**kalonā* a její pravděpodobné kontinentální keltské příbuzenstvo \**kalon<sup>o</sup>* mohou být promítnuty do ie. praformy \**k<sub>l</sub>Hon<sup>o</sup>*, která je plně

<sup>7</sup> Elsie (1979, s. 103), Pedersen (1909–1913, s. 147) a Campanile (1974, s. 29) zde viděli adaptaci zdroje stfr. *chaudun* “vepřové vnitřnosti určené k vaření”, stvalon. *caudain* id. (obě ze 13. stol. a později) apod., který měl odpovídat nedoloženému lat. \**caldūmen*, jež bývá rekonstruováno podle románských kontinuantů a raných romanismů v západogermánských jazycích: ital. dial. *kaldom* (Bologna), *kaldume* (Benátky; arch.), plus ostrovní formy jako *quadumi* (Sicilie), *eskaldom* “frikasé” (Mallorca), jakož i rumun. *calmoniu* “jitnice s dršťkami”. Patří sem i předliterární starofrancouzská výpůjčka ve střhn., střhn. *kaldune* “dršťky”. Jestliže hypotetické latinské východisko \**caldūmen* bylo utvořeno z adj. *calidus* “horký, teplý” (FEW 2, 78; Meyer-Lübke 1935, n. 1504), primární sémantika by byla “vařené prasečí vnitřnosti”, která je však velmi vzdálena od sémantiky brittonských slov s ústředním významem “srdce”, nemluvě o abstraktních metaforách jako “duše” či “odvaha”.

slučitelná s praformami řeckých a arménských anatomických termínů analyzovaných výše (§§ 2.1 a 2.2.1). Rekonstrukce *\*k<sub>l</sub>Hon<sup>o</sup>* má svou obdobu např. v galském jménu měsíce *Samoni* (gen.) < *\*sm<sub>h</sub>on<sup>o</sup>* nebo osobním jménem *Banona* < *\*g<sup>u</sup><sub>h</sub>H<sub>2</sub>on<sup>o</sup>* (viz Dočkalová – Blažek 2011, s. 442; de Bernardo Stempel 2023, s. 125). Suffixální rozšíření o *\*-n-* pravděpodobně představuje singulativ, který lze identifikovat v mnoha indoevropských anatomických termínech, včetně keltských: např. stír. *leccu*, *lecca* “horní čelist, tvář, strana”, gen. sg. *lecon*, *leacan*, *lecond* (Pronk 2015, s. 332–339; Brugmann 1906, s. 303). Sr. též germánský *n*-kmen *\*hertōn-* “srdce” (Kroonen 2013, s. 222) etc.

**2.2.3** Toch. B *kele* m. se překládá jako (a) “pupek” a (b) “střed”, sr. následující textové ukázky (Adams 2013, s. 211):

(a1) *korne kelen=ārañcās paine tāntsi* “v hrdle, v pupku, do srdce, včetně nohou” [41b3/4<sup>c</sup>]

(a2) *kātkre wartse kele* “hluboký, široký pupek” [73b2<sup>c</sup>]

(b) *rīntse kelesa* “u středu (perlativ) města (gen.)” [244b4<sup>c</sup>].

Toch. B *kele* bývá odvozováno z praformy *\*k<sup>u</sup>olh<sub>1</sub>o-*, která by měla být utvořena od slovesa *\*k<sup>u</sup>elh<sub>1</sub>-* “pohybovat se, otáčet se” (Lipp apud Rix 2001, s. 386–387), které je zdrojem takových jmenných derivátů jako stsl. *kolo*, gen. sg. *kolese* “kolo, kruh”, nom. pl. *kola* “vůz”, nebo stír. *cul* “vůz” < duál *\*k<sup>u</sup>olh<sub>1</sub>-oh<sub>1</sub>* (Adams 2013, s. 211; Pinault 2008, s. 424; Hilmarsson 1996, s. 126). Pouze Adams (2013, s. 211) se pokouší vysvětlit sémantickou motivaci metaforickým posunem od primárního významu “náboj kola” k lidskému pupku. Termíny “pupek” a “náboj kola” bývají etymologicky spřízněny, sr. germ. *\*nablan-* m. “pupek” vs. *\*nabō-* f. “náboj kola” < *\*h<sub>3</sub>nob<sup>h</sup>-l-on-* & *\*h<sub>3</sub>nob<sup>h</sup>-eH<sub>2</sub>-*, vedle *\*anban-* m. “břícho” < *\*h<sub>3</sub>e/onb<sup>h</sup>-on-* (Kroonen 2013, s. 24, 380–381); lot. *naba* f. < *\*h<sub>3</sub>nob<sup>h</sup>-eH<sub>2</sub>-*, stprus. *nabis* “pupek” [EV 123],<sup>8</sup> “náboj kola” [EV 297] < *\*h<sub>3</sub>nob<sup>h</sup>i-/-iō-* (Mažiulis 2013, s. 621–622); stír. *imbliu* “pupek” < *\*ambliiōn-* (Matasović 2009, s. 33) < *\*h<sub>3</sub>ṇb<sup>h</sup>-el-iōn-*; lat. *umbilicus* m. “pupek; střed” < *\*h<sub>3</sub>ṇb<sup>h</sup>-el-īko-*, vedle *umbō* m. “výčnělek ve středu štítu, hrbolek” < *\*h<sub>3</sub>ṇb<sup>h</sup>-on-*; ř. ὀμφαλός m. “pupek; výčnělek ve středu štítu” < *\*h<sub>3</sub>ṇb<sup>h</sup>-l-*; véd. *náb<sup>h</sup>ya-* n. “náboj kola”, *náb<sup>h</sup>i-* f. “náboj kola; střed; pupek (těla nebo světa); původ, příbuznost, rodina” < *\*h<sub>3</sub>nob<sup>h</sup>i-* (se zdĺoužením podle Brugmannova zákona) (Pokorny 1959, s. 314–315). Přidány by měly být příbuzné výrazy ze dvou větví: arm. *aniw* “kolo, osa vozu; kolo jako mučící nástroj” < *\*h<sub>3</sub>nēb<sup>h</sup>o-* (Olsen 1999, s. 23; Martirosyan 2010, s. 89–90), a jediný zástupce slovanské větve, č. *náboj* (Machek 1968/2010, s. 387: koncové *-oj* bylo modifikováno podle slova *náboj* “náboj střelné zbraně”) < *\*h<sub>3</sub>nōb<sup>h</sup>[i]-* se zdĺouženým *\*ō* v důsledku tzv. *vřdd<sup>h</sup>i*-formace nebo díky přejetí z některého indoiránského zdroje, sr. véd. *náb<sup>h</sup>i-* “náboj kola; střed; pupek”.

<sup>8</sup> EV = Elbingský vokabulář, viz Mažiulis (2013).



Sémantický vztah termínů “náboj kola” a “pupek” je zjevný, ale navzdory četným sufixálním rozšířením slova pro “pupek” musí být tato viditelná část lidského těla předlohou pro označení technických artefaktů jako právě “náboj kola” (tak ještě Adams 1997, s. 391), a nikoliv naopak, neboť metaforické užití anatomických termínů pro názvy nejruznějších technických objektů je zcela přirozené, na rozdíl od opačného postupu. Proto je legitimní hledat alternativní etymologii toch. *B kele*. S ohledem na anatomické termíny analyzované výše (§§ 2.1.2, 2.2.1, 2.2.2) je lákavé přidat *kele* k nim.<sup>9</sup> Slovo je regulérně odvoditelné z praformy *\*kolHo-*, podobně jako toch. *B seme* m. “naběračka” (Adams 2013, s. 765) z praformy *\*somHo-*, která je sama odvozena z ie. slovesa *\*semH-* “nabírat, nalít” > ř. *ām* či *ām* “vědro” (*\*sm̥H-eh₂-*); lat. *sentīna* “dno člunu; voda a odpad nahromaděné na dně člunu”, lit. *sėmti*, *semiù* (var. *semù*), *sėmiau* “nabrat (do dlaní; sběračkou), vybírat tekutinu; zaplavit” (Zehnder – Kümmel apud Rix 2001, s. 531; Smoczyński 2018, s. 1154; Pokorný 1959, s. 901–902).

## 2.3 Vnitřní indoevropská etymologie

**2.3.1** Jedno možné řešení předjímal již Petersson (1921, s. 152; viz § 2.2.1), který srovnával ř. *kólov* s lit. *skilvỹs* “ptačí žaludek”, lot. *šķilva*<sup>10</sup> “slepičí žaludek” (přidejme ještě lit. *skilándis* “uzený žaludek prasete nebo ovce, naplněný tukem a krájeným masem”). Tyto baltské formy jsou odvozeny ze slovesa, které je doloženo v lit. *skilti*, lot. *šķīlt* “sekat, řezat” (Smoczyński 2018, s. 1197–1198). Mají bohaté příbuzenstvo, v první řadě v samotných baltských jazycích: lit. *skėlti*, *skeliù*, *skėliau* “rozštípat (dřevo), pokácet; udeřit, třísknout; vykřesat oheň”, lot. *šķēlt*, *šķēļu*, *šķelu* “nasekat dřevo, rozštípat dřevo; vykřesat oheň”, a dále v ostatních ie. větvích: arm. *ec’el* “rozštěpil”; het. *iškallari* “rozřezává, rozštěpuje, krájí”; ř. *σκάλλω* “kopu; hledám, rozlišuji” (*\*skl̥H-je-*); střir. *scoiltim* “rozštěpuji”; gót. *skilja* “řezník”, stsev. *skilja* “rozštěpit; rozlišit”, aj. (Pokorný 1959, s. 923–926; Kümmel apud Rix 2001, s. 553; *\*skelH-*). V principu je tato “řeznická Wurzeletymologie” uplatnitelná, ale ze sémantického pohledu cítíme, že sotva vůči **všem** vnitřním orgánům zde diskutovaným.

**2.3.2** S výjimkou “pupku”, který sem patří pouze v případě sémantického posunu “(část) břicha” → “pupek”, všechny ostatní anatomické termíny analyzované výše, tj. “střevo a jeho části”, “žaludek” nebo “srdce”, mají podobu vaku či pytle.

<sup>9</sup> Sr. sémantický vztah mezi skt. *tundá-* n. “břicho” [Pāṇīni], pkt. *tuṇḍa-* id., kašmíri *ton* m. “břicho pod pupkem”, maráthi *tūd* “tučný, baculatý” vs. skt. *tunda-* m., *tund-* f. “pupek” [lex.], pandžábi *tunnī* f., hindí *tūḍī* f. “pupek” (Turner 1966, n. 5858 a 5860). Podobnou sémantickou disperzi nacházíme u arm. *port* “pupek, břicho, prostředek” (Pokorný 1959, s. 96). Mimo indoevropské jazyky se obdobný sémantický rozptyl objevuje mj. v jazycích berberských: awjila *a-būṭ* “pupek”; awlemiden *tā-būṭ-ut*; semlal *a-buḍ* id. vs. ntifa *a-buḍ* “břicho” (Orel – Stolbova 1995, s. 85–86, n. 350, 352).

<sup>10</sup> Stejný sufik tvoří lit. *piľvas* “žaludek, břicho” od slovesa *piľti* “naplnit” (Smoczyński 2018, s. 964).

A to může být důležitá stopa vedoucí ke společnému sémantickému jmenovateli a dále i k novému etymologickému řešení. Ve dvou indoevropských větvích nacházíme slibné kandidáty pro “protovak”:

2.3.2.1 Ř. κολεών “pochva meče” [Il.] < \*κολεφόν, sr. mykénské mužské jméno *ko-re-wo* [KN Ln 1568.2b], odrážející *Kolewos* nebo *Kolewōn* (Aura Jorro 1985, s. 382; Bartoněk 2003, s. 405), odvoditelné z \**kolh<sub>1</sub>euo-*, plus κόλυθοι pl. “testiculi” [Arist.], odvoditelné z \**kolHu-d<sup>h</sup>ro-*.

2.3.2.2 Lat. *culleus* “kožený vak” [Plautus+] (de Vaan 2008, s. 150), plus varianta *cullus* zaznamenaná Festem: *quoque masculine dixerunt. Est enim tormenti genus e corio* (viz Ernout – Meillet 2001, s. 155). Ačkoliv ř. κολεών a lat. *culleus* jsou podobné formou i významem, je obtížné demonstrovat jejich společný původ, jak konstatoval už Boisacq (1916, s. 484). Někteří lingvisté zde nacházejí důvod identifikovat je jako dvě nezávislé adaptace technického termínu neindoevropského původu (např. Ernout – Meillet 2001, s. 155). Analyzujeme tento termín ve světle historické fonetiky. Lat. -*ll-* může odrážet různé souhláskové skupiny. V tomto případě přichází v úvahu sekvence \**KolHu-* jako v *sollus* “úplný” < \**soluos* < \**solHu-*, ale nikoliv \**KļHu-*, jako v *salvus* “bezpečný” < \**salauos* < \**sļHu-* (Weiss 2009, s. 113, 124; Machajdíkova 2013, s. 26–42). Tento výběr implikuje kořenový vokál -*o-* v latině, odlišný od reálně zaznamenaného -*u-* v *culleus* (& *cullus* u Festa). Vokál -*o-* by mohl být zachován v prodloužené podobě v *cōlei*<sup>11</sup> pl. “testiculi” [Laberius+] s *ō* snad pod vlivem slova *cōlum* “síto, cedník” (Walde – Hofmann 1938, s. 244). Na druhé straně, forma s kořenovým vokálem -*u-* mohla být přejata z některého z osko-umberských jazyků, sr. protějšky lat. *sollus* “úplný” v osk. nom. pl. m. **sullus**, gen. pl. m. **sullum** (ale *solu* v latinské abecedě) “každý, všechen” (Untermann 2000, s. 714–715; de Vaan 2008, s. 572). Z tohoto řešení vyplývá existence předitalické praformy \**kolHu-* & \**kolHuējo-*, slučitelné s předeckou praformou \**kolh<sub>1</sub>euo-*.

2.3.2.3 Je legitimní se ptát, k jaké funkci tento hypotetický kořen sloužil. Co mají společného anatomické termíny připomínající vak jako “střevo a jeho části”, “žaludek” nebo “srdce”, plus “vak” samotný, který byl používán pro uchovávání tekutin? Odpovědí je, že byly naplněny svým obsahem. Tato idea vede ke stejné sémantické motivaci, formující lit. *piļvas* “žaludek, břicho”, které je transparentně odvozeno od slovesa *pīlti* “naplnit” (Smoczyński 2018, s. 964). Musíme se tedy ptát, zda je k dispozici kořen obdobné sémantiky, který by mohl být zdrojem vaku podobných anatomických termínů i slova “vak” samotného? Takový kandidát skutečně existuje: skt. *ā-kula-* “naplněný, plný; přetížený; dychtivě zaujatý” [MBh] < \**kļHo-*, *kalila-* “plný, pokrytý” [MBh; BhP] (Monier-Williams 1993, s. 127, 262) < \**kolHilo-*, a zřejmě též oset. iron. *kælyn*, digor. *kælyn* “téci; být stahován dolů; klopýtnout”;

<sup>11</sup> Cicero, *Fam.* 9.22.4, ‘*Testes*’ uerbum honestissimum in iudicio, alio loco non nimis; et honesti ‘*colei Lanuini*’, ‘*Cliternini*’ non honesti.



(caus./intr.) oset. iron. *kalyn*, digor. *kalun* “nalít, vylít; shodit na zem” (Abaev 1958, s. 569–570). Tyto tvary by měly být odděleny od véd. *kar-* “nalít, rozptýlit, rozsypat, rozházet, vrhat” [RV 1.32.13] (Monier-Williams 1993, s. 308; Mayrhofer 1986, s. 311, 323), mlav. *kar-* (caus.) “rozptýlit se, rozšiřovat se”, aj. (Cheung 2007, s. 239–240), které jsou spíše kontinuanty ie. kořene *\*kerH-* (Pokorný 1959, s. 933–935; Lipp apud Rix 2001, s. 353–355). Mimo indoiránské jazyky nacházíme slibné příbuzenstvo v germánské větvi: stsev. *hylja* “proudit, téci”; *hylr* m., gen. *hyljar* “louže; nahromadění vody” < germ. *\*hulwǵō*; sthn. *hul(i)wa* “louže, tůň, rybníček” < *\*hulwō(n)* (de Vries 1977, s. 274–275; Lloyd – Lühr 2009, c. 1209). Všechny tyto formy jsou odvoditelné z kořene *\*kelH-* s pravděpodobným významem “naplnit vodou”. Určení laryngály jako *\*h<sub>1</sub>* podle ř. κολεόν “pochva meče” zůstává nejisté, neboť tento význam stojí přeci jen poněkud daleko od primární sémantiky “naplnit vodou”.

### 3. VNITŘNÍ STRUKTURA

#### 3.1 Ř. κόλον a pravděpodobné příbuzenstvo z pohledu slovtvorby:

| kořen /<br>extenze                                              | <i>*kolH-</i>                                                                           | <i>*k<sub>l</sub>H-</i>                                                                                   |
|-----------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <i>*-o-</i>                                                     | ř. κόλον “část tlustého střeva”<br>toch. B <i>kele</i> “pupek; střed”                   | ř. καλίδια “vnitřnosti, střeva”<br>(před sufixálním rozšířením mohlo jít o <i>i-</i> nebo <i>o-</i> kmen) |
| <i>*-o-</i> + <i>*-n-</i>                                       |                                                                                         | britt. <i>*kalonā</i> “srdce”<br>?gal. <i>*kalonjā</i> “střed(ní)”                                        |
| + <i>*h<sub>1</sub>eh<sub>1</sub>tr<sup>o</sup></i>             | ?arm. <i>kʾatird/tʾ</i> “tělní dutina: hrudʾ s břišní dutinou; břicho, žaludek, střeva” |                                                                                                           |
| <i>*-ēr(t)?</i>                                                 |                                                                                         | ?arm. <i>kʾatird/tʾ</i>                                                                                   |
| <i>*-ē-d<sup>h</sup>ro-?</i>                                    |                                                                                         | ?arm. <i>kʾatird/tʾ</i>                                                                                   |
| <i>*-u-d<sup>h</sup>ro-</i>                                     | ř. κόλυθροι pl. “testiculi”                                                             |                                                                                                           |
| <i>*-e<sub>u</sub>o-</i>                                        | prař. *κολεφόν “pochva meče”                                                            |                                                                                                           |
| <i>*-e<sub>i</sub>o-</i>                                        | lat. <i>cōleī</i> pl. “testiculi”                                                       |                                                                                                           |
| <i>*-u<sub>o</sub>- &amp;<br/>*-u<sub>e</sub>i<sub>o</sub>-</i> | lat. <i>cullus</i> &<br><i>culleus</i> “kožený vak”                                     |                                                                                                           |

#### 3.1.1 Komentář k derivační morfologii

3.1.1.1 Ř. κόλον a toch. B *kele* jsou *o*-kmeny, ačkoliv se mohou lišit v akcentuaci a gramatickém rodu.

3.1.1.2 Britt. *\*kalonā* patrně představuje nazální extenzi *o*-kmenu, pravděpodobně se singulativní funkcí (§ 2.2.2.3).

3.1.1.3 Arm. *kʾatird/tʾ* poskytuje několik interpretací:

3.1.1.3.1 Složenina *kʾat-irtʾ* < *\*kolH-/k<sub>l</sub>H-* + *\*h<sub>1</sub>eh<sub>1</sub>tr<sup>o</sup>* “břišní dutina”.

3.1.1.3.2 Formace na *\*-ērt*, paralelní k *leard* a *neard* (§ 2.2.1).

3.1.1.3.3 Formace na *\*-ēr* s finální dentálou připojenou pod vlivem anatomických termínů *leard* a *neard*.

3.1.1.3.4 Formace na *\*-ē-d<sup>h</sup>ro-* je srovnatelná s řeckými formami jako μέλπηθρον “prostředek hraní, hračka” vs. μέλπω “oslavit písní a tancem, zpívat”; στέργηθρον “kouzlo lásky” vs. στέργω “miluji, pocítuji lásku”; ἔλκηθρον “rukojeť pluhu” vs. ἔλκω “táhnou, vleku”, aj. (Chantraine 1933, s. 373). Zde je důležité zdůraznit, že týž sufix *\*-d<sup>h</sup>ro-* charakterizující nomina instrumenti tvoří i ř. κόλυθροι.

3.1.1.4 Ř. κόλυθροι představuje primárně *u*-kmen, rozšířený o sufix nomina instrumenti *\*-d<sup>h</sup>ro-*; sr. κόλυθρον “zralý fik” nebo σκόλυθρον “stolička” (Chantraine 1933, s. 373).

3.1.1.5 Denominální deriváty na *\*-e<sub>yo</sub>-* jako prař. *\*κολεφόν* “pochva meče” bývají utvořeny z *u*-kmenů, jejichž stopy vidíme i ve slově κόλυθροι, ale také od jiných slovních kmenů, např. θυρεός “kámen položený proti dveřím tak, aby je držel zavřený” od slova θύρα “dveře” nebo πῖαλέος “bohatý” od πῖαλον n. “tuk” (Chantraine 1933, s. 51; Brugmann 1906, s. 204). Frisk (1973, s. 898) spekoval o odvození slova *\*κολεφόν* od slovesa καλύπτω “pokrývat, skrývat”. Z pohledu sémantiky jde o přijatelný, i když nikoliv jednoznačný významový vývoj. Vezmeme-li v úvahu pravděpodobné příbuzenstvo daného slovesa, konkrétně καλύβη “chatrč, chýše; stan” a καλυφή “ponořená země”, je možno souhlasit s Beekesem (2010, s. 628–629) v jeho závěru o jejich substrátovém původu. Frisk (1973, s. 769) srovnával ř. καλύπτω “pokrývat, skrývat” s lat. *occulere* “skrýt, ukrýt”, stir. *celim* “ukrývám”, kterému jsou dále příbuzné stang. *helan* “skrývat”, véd. *śárman-* “přístřešek, úkryt, skryš, útočiště”. Východiskem je pak kořen typu *aniṭ* *\*kel-* (Kümmel apud Rix 2001, s. 322–323; de Vaan 2008, s. 423–424). Opět, sémantika by byla v zásadě přijatelná, ale arm. *k’atird/t’* nemůže být utvořeno od jakéhokoli kořene s počátečním *\*k̂-* a současně anatomické termíny analyzované výše vyžadují rekonstrukci laryngály po *\*-l-*.

3.1.1.6 Formace na *\*-yo-* jako v lat. *cullus* [Festus] (§ 2.3.2.2) pocházejí z *u*-kmenů. Lat. *culleus* představuje derivát na *\*-e<sub>yo</sub>-* (Brugmann 1906, s. 198–199).

## 4. DALŠÍ VÝVOJ A UPLATNĚNÍ TERMÍNU ΚΟΛΟΝ V ANATOMICKÉ TERMINOLOGII LATINSKÉ I ŘECKÉ

4.1. Po Aristotelovi to byl zejména římský polyhistor Plinius (23–79 po Kr.), kdo shrnul stávající přírodovědné poznání a zasáhl tak i do anatomické terminologie, a to v kompendiu *Historia Naturalis*. Námi analyzované řecké slovo adaptoval v podobě *colon* do latiny. V jeho *Historii přírody* je najdeme na dvou místech.

Kniha 1 (fakticky jde o obsah k dalším knihám, zde k příslušné pasáži knihy 11): *haruspicum circa ea observationes et prodigia mira* (77) *praecordia. risus natura* (78) *de ventre. quibus nullus. quae sola vomant* (79) *lactes, hillae, alvus, colon. quare quaedam insatiabilia animalia* (80–83) *de omento. de splene. quibus animalium non sint de renibus ubi quaterni animalibus. quibus nulli pectus, costae vesica. qui-*

*bus animalium non sit. ilia. de membranis (84–88) uterus. de locis. de volvis. de suum volva, sumine quae adipem, quae sebum habeant. de natura utriusque. quae non pinguescant de medullis. quibus non sint de ossibus. de spinis. quibus nec ossa nec spinae. cartilagines de nervis. quae sine nervis (89–92) arteriae, venae quae nec venas nec arterias habeant.*

Vydal Karl Friedrich Theodor Mayhoff (1906).

“Pozorování těchto druhů haruspiky a úžasná znamení. (77) Bránice; podstata smíchu. (78) O žaludku a těch, kdo ho nemají; jediný druh, který zvrací. (79) Tenké střevo, lačník, žaludek, *colon* = tlusté střevo; proč někteří živočichové jsou tak žraví. (80–83) O bláně uzavírající střeva, o slezině, druhy bez sleziny. O ledvinách, kde žijí druhy se čtyřmi ledvinami a kde s žádnou. Hrud', žebra, močový měchýř a která zvířata jej nemají. Zvířecí střeva, blány. (84–88) Břicho – o částech, o děloze, o děloze sviní, cecíky. Které druhy mají tuk a které lůj; o podstatě každého; které druhy neztuční. O morku; druhy, které ho nemají. O kostech; o ostnech; o družích, které nemají ani kosti, ani ostny. Chrupavky. O šlachách; druhy bez šlach. (89–92) Tepny, žíly; druhy, které nemají ani žíly, ani tepny.”

Doslovný český překlad s přihlédnutím k volnému anglickému překladu H. Rackhama (1927).

#### Kniha 11.79/83

*media haec umbilico adnexa omnibus, in homine suillae infima parte similis, a graecis appellatur **colon**, ubi dolorum magna causa. angustissima canibus, qua de causa vehementi nisu nec sine cruciatu levant eam. insatiabilia animalium quibus a ventre protinus recto intestino transeunt cibi, ut lupis cervariis et inter aves mergis.*

Vydal Karl Friedrich Theodor Mayhoff (1906).

“U všech druhů existuje orgán, který se nachází uprostřed u pupku. U člověka v jeho dolní části připomíná břicho prasete. Řekové ho nazývají *colon*. Způsobuje velkou bolest. U psů je mimořádně úzký a z tohoto důvodu ji mohou zmírnit jen s velkým úsilím a nikoliv bez utrpení. Nejdravější živočichové jsou ti, kterým prochází strava přímo ze žaludku do střev. To je příklad rysa a u ptáků kormorána.”

Český překlad vznikl s přihlédnutím k volnějším anglickým překladům

J. Bostocka & H.T. Rileyho (1855) a H. Rackhama (1940).

**4.2** Iulius Pollux (= Ἰούλιος Πολυδεύκης), řecky píšící autor ze 2. stol. po Kr., uvedl v život chybnou variantu κῶλον, a to ve svém spise *Onomasticon* [Ὀνομαστικόν 2.209]: λήγει δ' εἰς δύο τέλη, ὧν τὸ μὲν καλεῖται **κῶλον** καὶ κάτω κοιλία (ed. Wilhelm Dindorf 1824), s latinským překladem Rudolfa Walthera (Basel 1541): *Et in duos terminatur fines. Quorum alter, **alvus** vocatur, et venter inferior.* Změnu kořenového vokálu lze připsat vlivu ř. κῶλον “část těla”, zvláště “noha” (Chantraine 1968, s. 557), srov. κωλήν “stehno, noha”.

**4.3** Serenus Sammonicus (zemřel 212 po Kr.), autor veršovaného pojednání *Liber medicinalis*, známého též jako *De medicina praecepta saluberrima*, který čítá 1115 hexametřů, slovo přizpůsobil latinské gramatice, když vytvořil ekvivalent řeckého neutra κῶλον (o chybné reinterpetaci původní formy κόλον viz § 4.2) v podobě lat. *cōlum*<sup>12</sup>.

**4.4** Na Serena navázal italský lexikograf Ambrogio Calepino (lat. Ambrosius Calepinus; c. 1440–1510), i když jeho adaptaci v podobě lat. *cōlum* nepřijal. Roku 1502 poprvé Calepino vydal svůj latinský slovník. Ve vydání z r. 1535 vysvětluje heslo **colon** slovy *crassius intestinum*, tj. “tlusté střevo”. Dále cituje Serenovy verše v podobě

*cum **colon**, inuisum morbi genus, intima carpit,  
mande galeritam uolucrum quam nomine dicunt.*

K nim dodává: *Dicitur etiam **colon**, (κῶλον) membrum orationi.*

**4.5** Isidor ze Sevilly (kol. r. 600 po Kr.) ve svých *Etymologiích* pro změnu navázal na Iulia Polluxe, když operoval pouze s řeckou formou i s chybně prodlouženým vokálem první slabiky [*Etymologiae* 4.7.38]: *Colica passio nomen sumpsit ab intestino, quem Graeci κῶλον appellant* “Nemoc kolika dostala své jméno podle střeva, které Řekové nazývají κῶλον”.

**4.6** Kolem r. 1240 za svého pobytu v Magdeburgu Angličan Bartholomaeus Anglicus (1203–1272) sepsal latinské kompendium *De Proprietatibus Rerum* (*O vlastnostech věcí*). Zde ve 42. kapitole *De visceribus* (*O útrobach*) 5. knihy, která je věnována lidskému tělu, píše: *Tertium intestinum vocat a greck **colon*** (podle tisku z r. 1488). Je docela pravděpodobné, že termín i zmínku o jeho řeckém původu autor převzal od Isidora ze Sevilly (viz § 4.5), na kterého se odvolával v úvodu 42. kapitoly.

## 5. VYUŽITÍ TERMÍNU STŘEDOVĚKÝMI ŽIVÝMI JAZYKY

Ve 14. století opouští termín latinu jako univerzální metajazyk evropské vědy a proniká do soudobých moderních jazyků, ačkoliv pozice latiny bude ještě další půltisíciletí dominantní.

---

<sup>12</sup> XXX *Colo sedando*

<sup>574</sup> *cum **colum** {rkp. AB colus}, inuisum morbi genus, intima carpit,*

<sup>575</sup> *mande galeritam uolucrum quam nomine dicunt.*

<sup>576</sup> *aut pavidū leporis madefacta coagula pota.*

<sup>577</sup> *siue apio nepetas tereti cum mastice iunge*

<sup>578</sup> *nec non et species ambas halantis anethi,*

<sup>579</sup> *quarum decoctos patiens haurito liquores.*

**5.1** Ve střední francouzštině je slovo *côlon* ‘partie du gross intestin, qui fait suite au caecum’ “část tlustého střeva, která tvoří pokračování {části zvané} caecum” doloženo od 14. st. (FEW 2, s. 920). Termín převzal z latiny a poprvé r. 1314 použil Henri de Mondeville (c. 1260–1320). Víme, že studoval medicínu na univerzitách v Montpellier a Paříži. Poté se vydal do Bologni, kde spolupracoval s nejlepším chirurgem své doby, Theodorikem Borgognonim. Vrací se do Francie, kde vyučuje anatomii a chirurgii na univerzitě v Montpellier (1301–1304), poté přichází do Paříže, kde se stává osobním lékařem králů Filipa Sličného a Ludvíka X., ale věnuje se i výuce na pařížských medicínských školách. Od r. 1306 až do své smrti píše zásadní dílo své doby, *La Chirurgie*, kde termín uplatnil v § 373: *Le .5. bouel est continué o cestui, et est apelé colon qui reçoit les fèces desnuees de toute chose profitable ...* “Pátá část střeva pokračuje k pasu a nazývá se *kolon*; přijímá výkaly ve velkém množství, čímž je především užitečná ...”. Žel, stihl dokončit jen dvě části z plánovaných pěti. Do dějin medicíny se Henri de Mondeville zapsal mj. prvními pitvami lidského těla a antiseptickými opatřeními při chirurgických úkonech.

**5.2.** V roce 1397/8 vznikl středoanglický překlad Bartholomaeova kompendia *De Proprietatibus Rerum*, jehož autorem byl John Trevisa. Klíčové slovo se objevuje v jeho překladu Bartholomaeo věty *Tertium intestinum vocat a greck colon* v následující podobě: *The thyrd grete gutte highte Colon, in the language of Grecke* “třetí {část} tlustého střeva se nazývá *kolon* v jazyce řeckém” (podle vydání z r. 1495; srov. 1582, Liber V, Cap. 42).

**5.3** Jak už jsme uvedli dříve (Šmejkalová – Blažek 2023, s. 215), ve staročeském jazykovém materiálu se slovo *colon* vyskytuje u Klareta (v KlarGlosA v kapitole *De membris*; folio 194vb, verš 1313<sup>13</sup>; Klaret – Flajšhans 1926, s. 532), a to jako novotvar *žluček* ve významu *žlučník* (Hartmannová 2013, s. 129). Zjevně jde o změnu významu způsobenou zvukově blízkým ř. *χολή* “žluč”, dem. *χόλιον*, v přeneseném smyslu *χόλος* “žluč, žlučovité hněv”.

Klaretův *colon* se nalézá v řadě příkladů označujících prsty (narušuje ji?), což je zajímavé, neboť patrně nelze ani hypoteticky předpokládat souvislost mezi *colon* a označením prstu na ruce (srov. i studii A. M. Černé 1998). Klaret uvádí: *Palec (pollex), colon (žluček), ukazač (index), prstenec (annularis), ušinec (malik; auricu-*

---

<sup>13</sup> Alena M. Černá. Zdroj: Elektronický slovník staré češtiny. Praha, oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2006–, přístupné online: <http://vokabular.ujc.cas.cz> (verze dat 1.1.25, citován stav ze dne 6. 10. 2024). Staročeská textová banka [online]. Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., oddělení vývoje jazyka. Verze dat 1.1.15 [cit. 20. 6. 2020]. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz/banka.aspx?idz=STB>. Klaret; [Glosář]; konec 14. století; edice; Klaret a jeho družina. Sv. I. Slovníky veršované; Flajšhans, Václav; Praha; 1926; 14; KlarGlos; KlarGlosA; verš; slovník; ediční poznámka; Černá, Alena M. – Voleková, Kateřina.

laris), *mezě nec* (*medius* – vykládáno buď jako třetí prst, nebo jako čtvrtý prst<sup>14</sup>). Vysvětlením je chybná identifikace dvou řeckých kvasihomeonym, κόλον a κῶλον “část těla”, kterou uvedl v život Iulius Pollux (viz § 4.2).

Další výskyt nalézáme ve Veleslavínově spisu z roku 1586 *De homine et partibus humani corporis*, jenž je součástí kompendia *Nomeclator* (*Intestinum colon: veliké střevo / Weliké střewo / Großdarm*), který dokládá, že nejpозději v této době se *colon* = *střevo* stalo familiárním lékařským termínem. Dále už se situace opakuje ve stejném významu i u daleko mladšího slovníku Dobrovského z r. 1821 (*Grimmdarm, m. veliké střewo, colon*). Tyto poměrně chudé nálezy samozřejmě neznamenají, že by předtím vyšetření střev vůbec neexistovalo, a že by tedy neexistovaly slovníkové záznamy. Už Jungmann (a nikoliv jako první) popisoval střevo například takto: *střevo dvanácté (intestinum duodenum), střevo lačné (hladové, hladovité, prázdné, churavé, postní, tedy jejunum)*, akceptuje i náš termín *colon*, česky *denník* (Jungmann 1838, s. 346<sup>15</sup>). V další literatuře 19. století se většinou pracuje s termínem *colon* nebo *denní střevo*. Například *Slovník lékařské terminologie* z roku 1863 zachycuje výskyt termínu *Gich-Darm (colon): pakostniční, denní střevo* (s. 46). Podobně započal již dříve výraz *colon* do svého slovníku i známý obrozenec a lexikograf Josef Franta Šumavský (Šumavský 1844, s. 962). To už se ale více než výrazně vzdalujeme středověku.

## 6. ZROD SLOŽENINY KOLOSKOPIE S DUBLETOU KOLONOSKOPIE

6.1 Vraťme se ještě jednou k termínům, které byly impulsem našeho bádání. Utvářejícími složkami jsou řecká slova κόλον n. “tlusté střevo (od slepého střeva po rectum)”, podrobně analyzované výše, a σκοπία f. “místo určené pro pozorování; pozorovatelná; hlídka, stráž” [Homér+]. Slovo σκοπία spolu se substantivem σκοπός m. “slídil, špeh; cíl” [Homér+], slovesem σκοπέω “hledím” [Pindaros+] a mnoha dalšími deriváty představují regulérní apofonickou *o*-variantu od primárního kořene s kořenovým vokálem \**e*, jenž reprezentuje sloveso σκέπτομαι „pozoruji; pohlížím; ohledávám; rozvažuji; rozjímám“ [Homér+]. Další příbuzenstvo lze identifikovat v lat. *speciō, -ere* “vidět, pozorovat, sledovat, všimat si”, *haruspex* „věstec z vnitřností ovcí“, něm. *spähen* “(tajně) sledovat, špehovat”, alb. *pashë* “viděl jsem”, stind. *pásyati* “dívá se, pozoruje, všímá si, hlídá, střeží”, avest. *spasiiia-* “objevit, pohlížet, vnímat” aj., vše od indoevropského kořene \**spek-*, který v řečtině prodělal metatezi \**spek-* > \**skep-* (Beekes 2010, s. 1347–1348; Chantraine 1970, s. 1014–1015; Pokorný 1959, s. 984; de Vaan 2008, s. 578–579).

<sup>14</sup> Dostupné na: <https://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx>, dotaz *mezenec*.

<sup>15</sup> Staročeské, srov. <https://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx>, dotaz *denník*. Jungmann výraz pravděpodobně pokládal za součást úzu.



**6.2** Obě výše uvedené složeniny (§ 1.1), κολούλια a κολοκορδόκολα, dokumentují, že řečtina připouští pouze kompozitum \*κολοσκοπία<sup>16</sup>, i když taková složenina v korpusu klasické, helénistické ani byzantské řečtiny není doložena.

**6.3** Jedním z prvních<sup>17</sup>, kdo v anglické medicínské terminologii používal termíny *colonoscope* a *colonoscopy*, byl americký lékař z New Yorku, Heinrich Stern (1911, s. 42), jenž se ke svému autorství hlásil slovy: *I have called the instrument the colonoscope and I propose the name of colonoscopy for the inspection of the colon beyond the lowest portion of the sigmoid*. “Nazval jsem tento nástroj kolonoskop a navrhuji termín kolonoskopie pro prohlídku části tlustého střeva, zvaného *colon*”. Vnitřní struktura nové složeniny je zcela transparentní: (už v latině u Plinia nesklonné) *colon* + konektém *-o-* + *scopy*, tvořící i mnohé jiné lékařské termíny. Nicméně Stern již neříká, zda vyšel z tradice anglické medicínské terminologie, která užívá slovo *colon* od konce 14. stol., nebo jeho latinské předlohy *colon* z kompendia *De Proprietatibus Rerum* (1240), jehož autor Bartholomaeus Anglicus zjevně znal termín i jeho řecký původ od Isidora ze Sevilly z doby kolem r. 600 (*Etymologiae* 4.7.38). Ten se nepochybně inspiroval v *Dějínách přírody* (11.79), kde Plinius explicitně zmiňuje řecký původ slova. Sám Plinius převzal termín s největší pravděpodobností od Aristotela, který mu věnoval největší pozornost v anatomické perspektivě. Taková je tedy historická geneze termínu *kolonoskopie*.

Dodejme, že *Slovník Francouzské akademie* (*Dictionnaire de l'Académie française*, 9<sup>e</sup> édition) zná pouze kratší variantu *coloscopie*<sup>18</sup>, která respektuje pravidla řecké gramatiky. Slovo se objevuje až ve 20. století.

Jak jsme rovněž již dříve zjistili, v české odborné literatuře se termíny *koloskopie* a *kolonoskopie* prosazují v souladu s rozvojem této zobrazovací metody až v 60. a 70. letech 20. století (Falt et al. 2015). A je pozoruhodné, že po krátkém iniciačním období (např. Tesař 1967) se již počínaje 70. lety 20. století úzus rozkolísává a již tehdy vedle sebe stojí varianty *koloskopie*/*kolonoskopie*. Uveďme ukázky příkladů. *Časopis lékařů českých* z roku 1969 uvádí termín *kolonoskopie*,<sup>19</sup> týž zdroj

<sup>16</sup> Obdobně jsou tvořena kompozita ζυγομαχία “svár” nebo ζυγοστασία “vážení”, kde první komponentou je neutrum ζυγόν “jho” [Homér+], též „rameno vah“ [Aischylos+]. Co se týče pozice přízvuku ve složenině s druhou komponentou tvořenou slovem σκοπία, srov. οἰωνοσκοπία „věštba na základě pozorování letu ptáků“ [Dionýsios z Halikarnassu, *Antiquitates Romanae* 3.47], kde první složkou je οἰωνός “velký pták, dravec” [Homér+].

<sup>17</sup> Různé online slovníky se liší v datování prvního použití termínu v angličtině, aniž by uváděly konkrétní zdroje:

1902 – *colonoscopy*; 1896 – *procto-colonoscopy*; 1884 – *colonoscope*

<[https://www.etymonline.com/word/colonoscopy#etymonline\\_v\\_28358](https://www.etymonline.com/word/colonoscopy#etymonline_v_28358)>.

1900–1905 – *colonoscopy* <<https://www.dictionary.com/browse/colonoscopy>>.

1926 – *colonoscopy* <<https://www.merriam-webster.com/dictionary/colonoscopy>>.

<sup>18</sup> Dostupné na: <https://www.dictionnaire-academie.fr/article/A9C3021>.

<sup>19</sup> *Časopis lékařů českých* roč. 108, č. 10, 1969, s. 311.

v roce 1973 *koloskopie*,<sup>20</sup> odborná lékařská literatura z roku 1967 *koloskopie* (Tesař 1967, s. 56) a z roku 1973 *kolonoskopie* (Špaček 1973, s. 211). Někdy nebylo jednotné psaní dodrženo ani v rámci jedné publikace – tak např. Fučík (1972) uvádí na s. 241 variantu *koloskopie*, a v rejstříku na s. 396 nebo na s. 238 *kolonoskopie*, ve výkladu na s. 238 *kolonoskop*. V dokladech by bylo možno pokračovat.

Medicínská angličtina používá regulérní formace jako *colocentesis*, *colopathy*, *coloscopy*, *colostomy*, vedle *colonoscopy* a *colonopathy* (Dirckx 1997). Pak je zcela legitimní otázka, kde se vzaly formy se slabikou *no* jakoby navíc? Madsen (2015) s lehkou ironií konstatuje, že hypotetická řecká předloha této formy by musela obsahovat jako první komponentu slovo *κολῶνός* “pahorek” [Hésiodos+], implikující složeninu *\*κολῶνοσκόπια* s významem “pozorování pahorků” (tutéž úvahu vyslovil i anonymní autor wikipedického hesla *Colonoscopy*). Beran (2015) nabízí ještě bizarnější složeninu, kdy na místo první komponenty dosazuje latinské slovo *colōnus* “rolník”! Obě “řešení” jsou samozřejmě zcela mimoběžná. To, co vyhlíží jako terminologická chyba, má nicméně racionální vysvětlení, vzhledem k okolnostem šíření řecké medicínské terminologie do latiny a posléze do moderních evropských jazyků. Tvary s *-n-* se objevují díky tomu, že římský polyhistor Plinius (23–79 po Kr.) ve své monumentální encyklopedii *Historie přírody* adaptoval řecký anatomický termín *κόλον* v nesklonné podobě *colon*. Forma s *-n-* pak figuruje i v moderních složeninách typu *kolonoskopie*, v konkurenci s gramaticky jedinou správnou, i když méně frekventovanou formou *koloskopie*.

**Zkratky:** akkad. akkadský, alb. albánský, ang. anglický, arab. arabský, arm. arménský, av(est). avestský, bret. bretonský, britt. brittonský, č. český, digor. digorský, fr. francouzský, gal. galský, germ. (pra)germánský, gl. glosa, gót. gótský, het. hetitský, hn. hornoněmecký, ie. indoevropský, ind. indický, ir. irský, iron. ironský, ital. italský, korn. kornský, lat. latinský, lit. litevský, lot. lotyšský, ml- mlado-, něm. německý, niz. nizozemský, oset. osetský, osk. oskický, pkt. prákrť, rumun. rumunský, ř. řecký, sev. severský, skt. sanskrť, st- staro-, stř- středo-, stsl. staroslověnský, toch. tocharský, valon. valonský, véd. védský, velš. velšský.

Pozn.: Staroindické, řecké a latinské lexémy byly prověřovány ve standardních slovnících, jejichž autory jsou Monier-Williams (1899/1993), Liddell – Scott (1996) a Lewis – Short (1958). Odtud byly převzaty i standardní zkratky primárních textů, popř. jejich autorů.

Řecké, latinské, středofrancouzské a české prameny

ARISTOPHANES (1907): *Knights*. In: F. W. Hall – W. M. Geldart (eds.): *Aristophanes Comoediae*. Oxford: Clarendon Press.

---

<sup>20</sup> Op. cit., s. 112; 1973, s. 29.

ARISTOPHANES (1938): *Equites*. In: *The Complete Greek Drama*, Vol. 2, translated by Eugene O'Neill, Jr. New York: Random House.

ARISTOTLE (1912): *The Works of Aristotle*, Volume V: *De partibus animalium* translated by William Ogle; *De motu and de incessu animalium* translated by A. S. L. Farquharson; *De generatione animalium* translated by Arthur Platt. Oxford: Clarendon Press.

BARTHOLOMAEUS, Anglicus (1488): *De Proprietatibus Rerum*. Heidelberg: Knobloch.

CALEPINUS, Ambrosius (1535): *Dictionarium Latinae Linguae, Ambrosii Calepini: Et Aliorum hominum doctorum opera, ex optimorum scriptorum multa lectione accurata[ue] animaduersione in suum ordinem descriptum. De XII. item mensium Romanorum ratione, quomodo eis, praesertim in epistolis conscribendis, sit utendum*. Basel: Val.

DOBROVSKÝ, Josef (1821): *Deutsch-böhmisches Wörterbuch*. Praha. Edice © Mirek Čejka, Vojtěch Černý, Boris Lehečka, Zuzana Leštinová, Michaela Novotná, Martin Stluka, Iva Trhlíková, Robin Ujfalusi, 2008–2017. Dostupné na: <https://vokabular.ujc.cas.cz/nezapojene.aspx?idz=DDBW1821> [cit. 27-05-2025].

HESYCHIOS (1867): *Hesychii Alexandrini Lexicon*, curavit Mauricius Schmidt. Jena: Dufft.

ISIDORE of Seville (2006): *The Etymologies of Isidore of Seville*, translated by Stephen A. Barney, W. J. Lewis, J. A. Beach, Oliver Berghof, with the collaboration of Muriel Hall. Cambridge: University Press.

JUNGSMANN, Josef (1838): *Slovník česko-německý, Díl IV. S–U*. Praha: Knížecí arcibiskupská knihtiskárna.

KLARET – FLAJŠHANS, Václav (1926): Sv. I, *Slovníky veršované*. Praha: Česká akademie věd a umění.

de MONDEVILLE, Henri (1897): *La chirurgie*, ed. A. Bos. Paris: Didot.

NICANDER (1953): *The Poems and Poetical Fragments*, edited and translated by A. S. F. Gow and A. F. Scholfield. Dostupné na: <http://www.attalus.org/poetry/nicander.html> [cit. 27-05-2025].

PLINIUS (1906): *Naturalis Historia*, ed. Karl Friedrich Theodor Mayhoff. Leipzig: Teubner.

PLINY the Elder (1855): *The Natural History*, translated by John Bostock & H. T. Riley. London: Taylor & Francis.

PLINY (1927): *Natural history* in ten volumes, Vol. I: Praefatio, libri I, II, with an English translation by H. Rackham. Cambridge (Mass.): Harvard University Press – London: Heinemann.

PLINY (1940): *Natural history* in ten volumes, Vol. III: Libri VIII–XI, with an English translation by H. Rackham. Cambridge (Mass.): Harvard University Press – London: Heinemann.

POLLUX, Julius (1824): *Onomasticon*, Ed. Wilhelm Dindorf. Leipzig: Kühn.

POLLUX, Julius (1541): *Onomasticon*. Rodolpho Gualthero Tigurino interprete. Basel: Winter.

SERENUS Q. Sammonicus (1916): *Quinti Sereni Liber Medicinalis*. Ed. Friedrich Vollmer. Leipzig: Teubner. Dostupné na: <https://latin.packhum.org/loc/1515/1/0#0> [cit. 27-05-2025].

ŠUMAVSKÝ, Josef Franta (1844): *Deutsch-böhmisches Wörterbuch*. Erster Band, A–J. Prag: Johann Spurný.

Z VELESLAVÍNA, Daniel Adam (1586): *Nomenclator omnium rerum propria nomina tribus linguis – Latina, Boiémica et Germanica – explicata continens. Ex Hadriano Iunio Medico excerptus et pro usu scholarum Boiemicarum editus*. Praha: Daniel Adam z Veleslavína 1586. Edice © Tilman Berger, Alena M. Černá, Ondřej Koupil, Petr Nejedlý, Štěpán Šimek, Miloslava Vajdlová, Petr Valenta, Jana Zdeňková, 2018. Dostupné na: <https://vokabular.ujc.cas.cz/nezapojene.aspx?idz=VelNomT> [cit. 27-05-2025].

## Bibliografie

- ABAEV, Vasilij I. (1958): *Istoriko-étimologičeskij slovar' osetinskogo jazyka*, I. (A–K'). Moskva, Leningrad: Izdatel'stvo Akademii nauk SSR.
- ADAMS, Douglas Q. (1997): 'Nave' and 'Navel'. In: J. P. Mallory – D. Q. Adams (eds.), *Encyclopedia of Indo-European Culture*, 391. London – Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers.
- ADAMS, Douglas Q. (2013): *A Dictionary of Tocharian B* (Revised and Greatly Enlarged), Vol. 1–2. Amsterdam – New York: Rodopi.
- AURA JORRO, Francisco (1985): *Diccionario micénico*, Vol. I. Madrid: Consejo superior de investigaciones científicas – Instituto de filología.
- BALLES, Irene (2008): *Nominale Wortbildung des Indogermanischen in Grundzügen*, Band 1: *Latein, Altgriechisch*. Hamburg: Verlag Dr. Kovač.
- BARTONĚK, Antonín (2003): *Handbuch des mykenischen Griechisch*. Heidelberg: Winter.
- BEEKES, Robert (1988): Laryngeal development: A survey. In: A. Bammesberger (ed.): *Die Laryngalthorie und die Rekonstruktion des indogermanischen Laut- und Formensystems*. Heidelberg: Winter, s. 59–105.
- BEEKES, Robert, with the assistance of Lucien van Beek (2010): *Etymological Dictionary of Greek*, I–II. Leiden, Boston: Brill.
- BERAN, Aleš (2015): Koloskopie nebo kolonoskopie? In: P. Falt – O. Urban – P. Vitek et al.: *Koloskopie*. Praha: Grada Publishing, s. 27–28.
- de BERNARDO STEMPEL, Patrizia (2023): *The Accents of Celtic. New Light on the Older and Oldest Stages*. Heidelberg: Winter.
- BLAŽEK, Václav – ŠMEJKALOVÁ, Martina (2023): Mapping Indo-European anatomical terminology I: Greek κόλον “large intestine”, Armenian *k'atird & k'atirt* “cavity of the body”, Brittonic *\*kalonā* “heart”, Tocharian B *kele* “navel; center”, and the word family “navel” – “nave.” In: *Journal of Indo-European Studies*, roč. 51, č. 1–2, s. 34–54.
- BOISACQ, Émile (1916): *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*. Heidelberg: Winter – Paris: Klincksieck.
- BRUGMANN, Karl (1906): *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*, 2.1. Strassburg: Trübner.
- CAMPANILE, Enrico (1974): *Profilo etimologico del cornico antico*. Pisa: Pacini.
- ČERNÁ, Alena (1998): Nejstarší české názvy prstů. In: *Naše řeč*, roč. 81, č. 4, s. 189–196. Dostupné na: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7458> [cit. 06-10-2024].
- CHANTRAINE, Pierre (1933): *La formation des noms en grec ancien*. Paris: Klincksieck.
- CHANTRAINE, Pierre (1968): *Dictionnaire étymologique de la langue grecque: Histoire des mots*. Paris: Klincksieck.

- CHEUNG, Johnny (2007): *Etymological Dictionary of the Iranian Verb*. Leiden – Boston: Brill.
- DESHAYES, Albert (2003): *Dictionnaire étymologique du breton*. Abri du Marin: Le Chasse-Marée.
- DIRCKX, John H. (ed.) (1997): *Stedman's concise medical dictionary for the health professions*. Baltimore: Williams & Wilkins.
- DOČKALOVÁ, Lenka – BLAŽEK, Václav (2011): Indo-European Year. In: *Journal of Indo-European Studies*, roč. 39, č. 3–4, s. 414–495.
- ELSIE, Robert W. (1979): *The Position of Brittonic – A Synchronic and Diachronic Analysis of Genetic Relationships in the Basic Vocabulary of Brittonic Celtic*. Bonn: Inaugural-Dissertation der Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Bonn.
- ERNOUT, Alfred – MEILLET, Antoine (2001): *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*. Ed. Jacques André. Paris: Klincksieck.
- FALT, Přemysl – URBAN, Ondřej – VÍTEK, Petr et al. (2015): *Koloskopie*. Praha: Grada Publishing.
- FEW = *Französisches etymologisches Wörterbuch – eine Darstellung des galloromanischen Sprachschatzes* (1928–2003), von Walther von Wartburg et al. Basel: Helbing & Lichtenhahn, od r. 1952 Zbinden – Pais: Champion – Genève: Slatkine. Dostupné na: <https://apps.atilf.fr/lecteurFEW/index.php/page/view> [cit. 27-05-2025].
- FRISK, Hjalmar (1973): *Griechisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: Winter.
- FUČÍK, Mojmír (1972): *Základní vyšetření ve vnitřním lékařství: učebnice pro lékařské fakulty*. Praha: Avicenum.
- GPC = *Geiriadur Prifysgol Cymru* (1967–2002; online 2014). Ed. R. J. Thomas. Cardiff: University of Wales Press / Board of Celtic studies. Dostupné na: <https://geiriadur.ac.uk/gpc/gpc.html> [cit. 27-05-2025].
- HARTMANNOVÁ, Soňa (2013): *Staročeské názvy částí lidského těla a orgánů, jejich původ a motivace pojmenování*. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Dostupné na: <https://theses.cz/id/zvnvd8/> [cit. 27-05-2025].
- HILMARSSON, Jörundur (1996): *Materials for a Tocharian Historical and Etymological Dictionary*. Tocharian and Indo-European Studies, Supplementary Series. Reykjavik: Málvísindastofnun Háskóla Íslands.
- HOLDER, Alfred (1896): *Alt-Celtischer Sprachschatz*, I. Leipzig: Teubner.
- HwR = *Handwörterbuch des Rätoromanischen* (1994). Rut Bernardi – Alexi Decurtins – Wolfgang Eichenhofer – Ursina Saluz – Moritz Vögeli. Zürich: Offizin.
- CHANTRAINE, Pierre (1968–1970): *Dictionnaire étymologique de la langue grecque: Histoire des mots*. I–II. Paris: Klincksieck.
- Internetová jazyková příručka (2008–2022). Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR. Dostupné na: <http://prirucka.ujc.cas.cz/> [cit. 06-02-2023].
- KLINGENSCHMITT, Gert (1982): *Das altarmenische Verbum*. Wiesbaden: Reichert.
- KROONEN, Guus (2013): *Etymological Dictionary of Proto-Germanic*. Leiden – Boston: Brill.
- LEWIS, Charlton T. – SHORT, Charles (1958): *A Latin Dictionary*. Oxford: Clarendon Press.
- LIDDELL, Henry George – SCOTT, Robert (1996): *A Greek-English Lexicon*, revised and augmented throughout by Sir Henry Stuart Jones. Oxford: Clarendon Press.
- LIDÉN, Evald (1933): Zur alten tieranatomischen Terminologie. In: *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen*, roč. 61, č. 1–2, s. 14–28.
- LLOYD, Albert L. – LÜHR, Rosemarie (with the collaboration of Gerlinde Kohlrusch, Maria Kozianka, Karen K. Purdy and Roland Schuhmann) (2009): *Etymologisches Wörterbuch des Althochdeutschen 4*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

- MADSEN, Eirik (2015): Koloskopi eller kolonoskopi? In: *Tidsskrift for den Norske Lægeforening*, roč. 135, č. 7, s. 663–663. DOI 10.4045/tidsskr.15.0159 [cit. 02-12-2023].
- MACHAJDÍKOVÁ, Barbora (2013): Sollum Osce totum et solidum significat. Úloha Festových glos v poznání latinskej a italickej lexiky a jeho prínos k problematike „Saussurovho efektu“. In: *Sambucus*, roč. 9, s. 26–42.
- MACHEK, Václav (1968/2010): *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Academia / Nakladatelství Lidové noviny.
- MARTIROSYAN, Hrach (2010): *Etymological Dictionary of the Armenian Inherited Lexicon*. Leiden – Boston: Brill.
- MATASOVIĆ, Ranko (2009): *Etymological Dictionary of Proto-Celtic*. Leiden – Boston: Brill.
- MAYRHOFER, Manfred (1986): *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen*, I. Heidelberg: Winter.
- MAŽIULIS, Vytautas (2013): *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*. Vilnius: Mokslas ir enciklopedijų leidybos centras.
- MEIER, Michael (1975): -ið-. *Zur Geschichte eines griechischen Nominalsuffixes*. (Ergänzungshefte zur Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung Nr. 23). Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- MEIER-BRÜGGER, Michael (1990): Zu griechisch κολλόζ. In: *Historische Sprachforschung / Historical Linguistics*, roč. 103, č. 1, s. 30–32.
- MEYER-LÜBKE, Wilhelm (1935): *Romanisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: Winter.
- MILITAREV, Alexander – KOGAN, Leonid (2000): *Semitic Etymological Dictionary: Anatomy of Man and Animals*. Münster: Ugarit-Verlag.
- MONIER-WILLIAMS, Monier (1899/1993): *A Sanskrit-English Dictionary*. Delhi: Motilal Banarsidass.
- OLSEN, Birgit A. (1999): *The Noun in Biblical Armenian. Origin and Word-Formation – with Special Emphasis on the Indo-European Heritage*. Berlin – New York: de Gruyter Mouton (Trends in Linguistics. Studies and Monographs 119).
- Online Etymology Dictionary: Colonoscopy*. Dostupné na: [https://www.etymonline.com/word/colonoscopy#etymonline\\_v\\_28358](https://www.etymonline.com/word/colonoscopy#etymonline_v_28358) [cit. 23-02-2023].
- OREL, Vladimir E. – STOLBOVA, Olga V. (1995): *Hamito-Semitic Etymological Dictionary. Materials for a Reconstruction*. Leiden – New York – Köln: Brill.
- PEDERSEN, Holger (1909–1913): *Vergleichende Grammatik der keltischen Sprachen*, I–II. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- PETERSSON, Herbert (1921): *Studien über die indogermanische Heteroklisie*. Lund: Gleerup.
- PINAULT, Georges-Jean (2008): *Chrestomathie tokharienne. Textes et grammaire*. Leuven – Paris: Peeters.
- POKORNY, Julius (1959): *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bern – München: Francke.
- PRONK, Tijmen (2015): Singulative *n*-stems in Indo-European. In: *Transactions of the Philological Society*, roč. 113, č. 3, s. 327–348.
- RIX, Helmut (ed.) (2001): *Lexikon der indogermanischen Verben*, by Martin Kümmel – Thomas Zehnder – Reiner Lipp – Brigitte Schirmer. Wiesbaden: Reichert.
- SCHMITT, Rüdiger (1981): *Grammatik des Klassisch-Armenischen mit sprachvergleichenden Erläuterungen*. Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft (Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft 22).



- SCHWYZER, Eduard (1939): *Griechische Grammatik*, I. Band: *Allgemeiner Teil – Lautlehre – Wortbildung – Flexion*. München: Beck.
- SMOCZYŃSKI, Wojciech (2018): *Lithuanian Etymological Dictionary*. Eds. A. Holvoet – S. Young with the assistance of W. Browne. Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Warszawa – Wien: Peter Lang.
- STANĚK, Václav (1863): *Slovník lékařské terminologie*. Praha: Spolek českých lékařův.
- STERN, Heinrich (1911): Technic of Colonoscopy. In: *The Archives of Diagnosis*, roč. 4, s. 42–56.
- ŠMEJKALOVÁ, Martina – BLAŽEK, Václav (2023): Koloskopie, nebo kolonoskopie? In: *Časopis lékařů českých*, roč. 162, č. 5, s. 212–216.
- ŠPAČEK, Bohumil et al. (1973): *Speciální chirurgie*. Praha: Avicenum.
- TESAŘ, Otakar (1967): *Prudká krvácení do trávicí trubice*. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství.
- TURNER, Ralph L. (1966): *A Comparative Dictionary of the Indo-Aryan Languages*. London: Oxford University Press.
- UNTERMANN, Jürgen (2000): *Wörterbuch des Oskisch-Umbrischen*. Heidelberg: Winter.
- de VAAN, Michiel (2008): *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*. Leiden – Boston: Brill.
- VINE, Brent (1999): On “Cowgill’s Law” in Greek. In: H. Eichner et al. (eds.): *Compositiones Indogermanicae in memoriam Jochem Schindler*. Prague: Enigma Corporation, s. 555–600.
- de VRIES, Jan (1977): *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*. Leiden: Brill.
- WALDE, Alois – HOFMANN, Johann B. (1938): *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, I. Heidelberg: Winter.
- WEISS, Michael (2009): *Outline of the Historical and Comparative Grammar of Latin*. Ann Arbor – New York: Beech Steve Press.